

Савченко Сергій Олександрович,
студент факультету правничих наук Національного
університету «Кієво-Могилянська академія»;
студент факультету права і адміністрації
Ягеллонського університету

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ

104

Нелегкі часи вимагають складних рішень. Одним із таких для нашої держави може бути примусове вилучення приватної власності для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності. Питання націоналізації для України є нині особливо актуальним з огляду на необхідність принаймні часткової компенсації шкоди, якої кожного дня упродовж майже 10 років завдає Українському народові окупант і для забезпечення стабільності на стратегічних (наприклад – нафтовидобувних чи переробних) об'єктах ¹.

Процес розірвання московських пут почався ще в 1990-х, проте, на жаль, триває і досі. Спроби боротьби з активами з російським корінням шляхом введення санкцій можемо бачити з початку вторгнення в 2014 р., хоча й не всі вони мали успіх ². Для усвідомлення загрози і ефективної протидії потрібно було багато часу. Спочатку щодо агресії не було однозначного підходу і єдності як у законодавчій, так і в судовій практиці. Зокрема, показовим є рішення господарського суду Рівненської області від 12.02.2015 р.,

¹ Терористична держава має заплатити. Які активи РФ та росіяни можна націоналізувати? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/10/683673/> (дата звернення: 15.01.2024).

² Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України : монографія. Київ : Паливода А. В., 2020. С. 454–488.

залишене апеляцією без змін, яким росія відсудила в Україні 100 тисяч тонн дизпалива ³. Законодавець теж не зміг прийняти ефективного рішення для боротьби з російським капіталом в Україні: проект Закону України «Про націоналізацію» від 20.08.2014 р. ⁴ не затвердили. Іншого нормативно-правового акта, який міг би ефективно регулювати процес націоналізації, на той час не було.

Велика частка компаній, які перебували на території України, належала державі-агресору або особам, пов'язаним із нею, аж до 2023 р. Наприклад, лише в банківському секторі бачимо, що деякі філії російських банків успішно функціонували на території України ледь не до перших днів повномасштабного вторгнення, а то й пізніше. Так, «ВТБ банк» було ліквідовано в 2018 р. ⁵, «Промінвест» і «Сбербанк» ⁶ — у 2022 р. «Сенс банк» (у минулому — «Альфа банк»), що повністю належав російським бізнесменам, успішно націоналізували в 2023 р. ⁷, при-

³ Росія відсудила в Україні 100 тисяч тонн дизпалива. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/companies/3504700-rosiia-vidsudyla-v-ukrainy-100-tysiach-tonn-dyuzpalyva> (дата звернення: 15.01.2024).

⁴ Проект закону України «Про націоналізацію» від 20.08.2014 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG3H568A> (дата звернення: 15.01.2024).

⁵ Національний банк прийняв рішення відкликати банківську ліцензію та ліквідувати АТ «ВТБ БАНК». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-priynyav-rishennya-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati-at-vtb-bank> (дата звернення: 15.01.2024).

⁶ Банки держави-агресора більше не працюватимуть в Україні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-derjavi-agresora-bilshe-ne-pratsyuvatimut-v-ukrayini> (дата звернення: 15.01.2024)

⁷ Уряд прийняв рішення про участь держави у виведенні з ринку АТ «СЕНС БАНК» для забезпечення стабільності фінансової системи України та захисту інтересів вкладників й інших кредиторів банку. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-priyniav-rishennia-pro-uchast-derzhavy-u-vyvedenni-z-rynku-at-sens-bank>

близно 89 % акцій «PIN банк», що належали президентові російського футбольного клубу «ЦСКА» Євгенію Гінеру, націоналізували 2023 р.⁸, як і банк «Форвард» росіянина Рустама Таріко⁹.

Санкції застосовують не лише проти російських бізнесменів. Для покарання українців, які займаються пособництвом державі-агресору, можна використати, наприклад, статтю 111-2 Кримінального кодексу України¹⁰, яка передбачає можливість конфіскації майна. Нещодавнім резонансним прикладом є діяльність українського магната Євгена Черняка, який, за матеріалами СБУ, сплатив країні-агресору протягом 2022 р. лише у вигляді податків близько 6 млрд гривень¹¹.

Проблематика націоналізації в умовах воєнного стану полягає в тому, що несправедливо в умовах війни, коли росіяни вбивають українців і знищують їхнє майно, державну, комунальну власність і власність Українського на-

106

dlia-zabezpechennia-stabilnosti-finansovoi-systemy-ukrainy-ta-zakhystu-interesiv-vkladnykiv-i-inshykh-kredytoriv-banku (дата звернення: 15.01.2024).

⁸ Рішення Вищого антикорупційного суду від 26.02.2023 р. № 991/1542/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/109228813?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.137151984.1100994953.1705337146-202243689.1699554809#_gl=1*drt6x7*_gcl_au*MjAzOTAwMjlxNi4xNjk5NTU0ODA4 (дата звернення: 15.01.2024).

⁹ Національний банк ухвалив рішення відкликати банківську ліцензію та ліквідувати АТ «БАНК ФОРВАРД». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-uhvaliv-rishennya-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati--at-bank-forvard> (дата звернення: 15.01.2024).

¹⁰ Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.01.2024).

¹¹ Допис офіційної сторінки СБУ в соцмережі «Facebook». URL: <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/posts/732495622310684/> (дата звернення: 15.01.2024).

роду, дозволяти рф і далі заробляти на території України. Це прямо суперечить інтересам України. Більш того, доцільною, ба навіть необхідною, на наш погляд, є націоналізація майна московії з метою принаймні часткової компенсації. Досягнення цієї мети є неможливим, якщо відшкодовувати росії справедливу суму, яка йтиме на фінансування агресії. Хоча загально визнаний у демократичних країнах світу механізм націоналізації має передбачати попередню та справедливу компенсацію, але у випадку з рф такий механізм суперечить цілям цього процесу. Ми погоджуємося з думкою, за якою в цій ситуації ми маємо послуговуватися принципом реторсії (лат. *retorsio* – зворотня дія), що полягає у належній відповіді на недружні дії рф¹². Таким чином російські активи переходять під контроль України і будуть використовувати у війні проти неї або для компенсування майнових втрат нашим громадянам, яких вони зазнали через цю війну.

Очевидно, що запитань наразі значно більше, ніж відповідей. Можемо виокремити найголовніші:

107

- Що станеться з націоналізованими об'єктами в майбутньому?
- Що в кінцевому підсумку повернуть пересічному міноритарному акціонеру націоналізованих підприємств¹³?
- Наскільки є ефективним управління державою відчуженими активами (корупційні ризики тощо)¹⁴?

¹² Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України : монографія. Київ : Паливода А. В., 2020. С. 479.

¹³ «Націоналізація» стратегічних підприємств: як прислужаться країні активи олігархів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3610214-nacionalizacia-strategicnih-pidpriemstv-ak-prisluzatsa-kraini-aktivi-oligarhiv.htm> (дата звернення: 15.01.2024).

¹⁴ Річниця націоналізації «Укрнафти»: скандали, корупція та глибока криза при новому топменеджменті. URL: <https://glavcom.ua/digest/richnitsja-natsionalizatsiji-ukrnafti-skandali-koruptsiyata-hliboka-kriza-pri-novomu-topmenedzhmenti-967559.htm> (дата звернення: 15.01.2024).

Не менш важливим і цікавим, на нашу думку, є аналіз законності націоналізації московією державних та приватних об'єктів на тимчасово окупованій території. Ставлення до процесу націоналізації українських об'єктів у російській «правовій доктрині» кардинально протилежне до нашого. Численні спроби виправдати беззаконня, підігнавши його під якісь юридичні принципи чи правові акти, стали грубим порушенням права і водночас продовженням радянської традиції використання права як інструменту для виправдання і узаконення антигуманних цілей номенклатури¹⁵. Так, навіть російські правниці визнають, що процес націоналізації суперечить цивільному кодексу московії, «не вписується в рамки нормативно-правового регулювання країни» і розв'язує руки так званій владі Криму для переділу власності за своїм бажанням, проте виправданням цих дій псевдовлади є «благі наміри» і «забезпечення безпеки» жителів Криму¹⁶.

108 Одним із механізмів націоналізації на тимчасово окупованих територіях є викуп¹⁷. Для його легалізації не варто оглядатися на законодавство москви, по суті просто укладається договір купівлі-продажу¹⁸, проте є один нюанс: оцінювання майна на окупованих територіях не

¹⁵ Шульган І. І. Прокурор Вишинський на захисті сталінського тоталітарного режиму. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 2. С. 27–32. <https://doi.org/10.23939/law2020.26.027>.

¹⁶ Национализация в Крыму: нарушение российского права или вынужденная необходимость. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalizatsiya-v-krymu-narushenie-rossiyskogo-pravai-lyi-vynuzhdennaya-neobhodimost/viewer> (дата звернення: 15.01.2024).

¹⁷ Нелегітимна влада Криму буде примусово викуповувати стратегічні об'єкти на півострові. URL: <https://tsn.ua/groshi/nelegitimna-vlada-krimu-bude-primusovo-vikupovuvati-strategichni-ob-yekti-na-privostrovi-358256.htm> (дата звернення: 15.01.2024).

¹⁸ Национализация в Крыму: нарушение российского права или вынужденная необходимость. URL: <https://cyberleninka.ru/>

є справедливим, викуп не покриває реальної вартості. Оцінювання відбувається нелегітимними псевдодержавними структурами¹⁹ з забезпеченням процедури оскарження в упереджених і залежних від волі політичної верхівки з Москви псевдосудах Республіки Крим²⁰.

Говорячи про націоналізацію, не можемо оминати також окуповані Донецьку та Луганську області. Лише 2017 р. квазіреспубліки (за їхнім списком) націоналізували 43 українські підприємства²¹. Умовою залишення бізнесу в руках власників, як стверджували бойовики, було укладення договору з податковими агентами. В іншому випадку майно переходить під управління так званої «тимчасової адміністрації»²².

Хоч ми і називаємо те, що відбувається на окупованих територіях, націоналізацією, проте маємо на увазі злочин проти власності, що згодом, після деокупації буде відновлено, а не доконаний факт, що має юридичне значення. Ми поділяємо думку А. В. Коструби щодо послідовності умов, які необхідні для законної націоналізації²³:

109

article/n/natsionalizatsiya-v-krymu-narushenie-rossiyskogo-pravaii-vynuzhdennaya-neobhodimost/viewer (дата звернення: 15.01.2024).

¹⁹ Крим. Анексована власність / Ю. Тищенко, Ю. Каздобіна, М. Дячук ; за заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : ТОВ «Агентство “Україна”», 2016. С. 7–12. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Annexed%20property_ua.pdf (дата звернення: 15.01.2024).

²⁰ Експропріація в окупації: жителів півострова позбавляють власності. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekspropriaciya-v-okupaciyi-zhiteliv-pivostrova-roz/> (дата звернення: 15.01.2024).

²¹ Які підприємства на Донбасі «націоналізували» бойовики (список). URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20170303-yaki-pidpryyemstva-na-donbasi-natsionalizували-bojovyky-spysok/>.

²² Донбасс забирает активы олигархов. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2017/02/11_a_10520915.shtml (дата звернення: 15.01.2024).

²³ Коструба А. В. Націоналізація власності в контексті механізму правоприпинення речових відносин. *Право України*. 2014. № 8. URL: <https://hal.science/hal-02547481/document> (дата звернення: 28.01.2024).

- 1) створення нової держави;
- 2) прийняття нормативно-правового акта уповноваженим органом;
- 3) проведення розумної компенсації націоналізованого майна;
- 4) здійснення державної реєстрації права власності.

Росія — країна-агресор, що систематично нехтує правом, міжнародними нормами та звичаями. Визнання псевдореспублік і зокрема законності процесів, таких, як націоналізація, на нашу думку, неможливе. Такої думки дотримується більшість держав, які не визнають новоутворень на території України, що вже є підставою для заперечення існування будь-якої правосуб'єктності квазіреспублік і унеможливорює законну націоналізацію. Де-юре Україна існує в кордонах 1991 року, проте певні (окуповані) території тимчасово не може ефективно контролювати ²⁴. Цей факт визнано як міжнародною спільнотою, так і Конституцією України. Вважається, що окупація територій агресором є тимчасовою, тому не може бути визнаною. Водночас сам період окупації не є важливим ²⁵. Хорошим прикладом є Північний Кіпр ²⁶, який було окуповано 1974 року і який ще досі вважають тимчасово непідконтрольною територією. Якщо націоналізація — це відчуження майна державою, а інших держав на сході і півдні України немає, то цей процес не є націоналізацією. В такому випадку націоналі-

110

²⁴ Kwiecień R. Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego: natura, skutki, nowe tendencje. URL: <https://journals.umcs.pl/g/article/view/1188/960> (дата звернення: 15.01.2024).

²⁵ Іляшко О. О. Особливості правового регулювання прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31, № 6. <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.6/04>.

²⁶ Kwiecień R. Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego: natura, skutki, nowe tendencje. URL: <https://journals.umcs.pl/g/article/view/1188/960> (дата звернення: 15.01.2024).

зацію як поняття законне і справедливе можемо виключити взагалі. Немає сумнівів також щодо нелегітимності російської влади на тимчасово окупованих територіях та наявності їх суверенітету (по суті, всі процеси виконуються рукою кремля, а населення не має вибору). Розумної компенсації власники не отримують (частина не отримує відшкодування взагалі).

Отже, різниця між двома, на перший погляд, ідентичними процесами очевидна: якщо в Україні процес націоналізації є законним, то на території самопроголошених республік із юридичного погляду існувати не може взагалі.